

Дмитро ГОРДІЄНКО

**З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ
«ФАМИЛЬНОГО АРХИВА» СТОРОЖЕНКІВ
Лист М. Стороженка до Ю. Кулаковського**

В історії української археографії особливе місце займають фамільні архіви українських старшинських родів. Серед них можна назвати архівні збірки Апостолів [1], Галаганів [2; 9; 10], Дорошенків, Марковичів [7, с. 22–23, 90–101; 15; 34; 35], Стороженків та інших¹. Проте саме публікація братами Миколою та Андрієм Стороженками свого фамільного архіву [24–30]² стала найвизначнішою пам'яткою української едукативної археографії початку ХХ ст.

На важливість публікації фамільних архівів вказував уже Петро Дорошенко, теж один з колекціонерів родових «бумаг», архів якого, проте, після трагічної смерті від більшовиків фондозбирача загинув. П. Дорошенко ще 1898 р. наголошував, що справа публікації сімейних архівів є надзвичайною важливою і такою, що потребує негайного вирішення, адже «уже на наших глазах, у нас в Малороссии много фамильных архивов погибло навсегда от пожаров и особенно от полного к ним пренебрежения их владельцев, чрез что драгоценные исторические документы шли на оклейку стен и окон, погибали от сырости, мышей и т. д. Такое явление тем более прискорбно, что у предков наших, культурных малороссиян XVIII века, была заботливость о сохранении всякого рода документов и рукописей, как юридического характера, так литературного и семейного; при чем бумаги эти сортировались, переплетались в томы и в таком виде хранились в потомстве.

В Старой Малороссии, при господстве ограниченного круга старшины, находившейся большею частью в родственных между собою отношениях, бумаги частного характера, важные для характеристики быта, часто освещают

¹ Загалом Г. Папакін подає відомості про понад сто сімейних архівів українських старшинських родів [20].

² На жаль, 5-й том «Фамільного архива», з невідомих наразі причин, так і не вийшов друком (проте, на думку Н. Пазюри, невидання 5-го тому зумовлено браком коштів [19, с. 22]).

с той или другой стороны и тогдашний общественный строй или современные политические течения; а потому бумаги малорусских семейных архивов, помимо их главной части — владельческих актов, — обыкновенно заключают в себе ценные материалы как для внутренней, так и для внешней истории края» [5, ст. 111]. Ці загалні зауваження П. Дорошенка щодо українських сімейних архівів цілком відповідають значенню і фамільного архіву роду Стороженків. Прикметно, що небіж П. Дорошенка — Дмитро Дорошенко в листі до М. Стороженка від 20 січня 1925 р. також високо оцінював значення виданого сімейного архіву Стороженків [33, с. 8]. Подібно і сам А. Стороженко у написаній ним передмові до публікації родового архіву зазначив, що метою видання є прагнення: «зберегти для майбутніх поколінь нашого роду ті фамільні папери, які в наш час знаходяться в наших руках» [24, с. 1]. Таким чином, з публікацією «Фамільного архива» Стороженків історична наука отримала цінне джерело, до того ж не лише з політичної історії, а й історії повсякдення, що, загалом, для едукативної археографії кінця ХІХ — початку ХХ ст. було рідкісним явищем. Проте «за кадром» залишився сам процес збирання матеріалу, його підготовки, опрацювання і, власне, видання пам'ятки. Частково заповнити цю прогалину і дозволяє віднайдений лист М. Стороженка до Ю. Кулаковського від 13 березня 1902 р., що був останнім переадресований колегам в Ніжин, де він і зберігався.

Брати Микола та Андрій Стороженки безумовно належать до визначних, але, в той же час, і неординарних постатей української історії [16]. Андрій Стороженко [див.: 6; 19, с. 20–23] (1857–1924?) увійшов в історію як відомий земський діяч та історик, представник школи О. Котляревського та, певним чином, В. Антоновича [19, с. 20]. Ще в юнацькі роки А. Стороженко долучився до українського національного руху. Власне інтерес до історії України та Польщі з особливою силою розвинувся в роки навчання в Київському університеті святого Володимира, в який, за його порадою, згодом вступив і молодший брат — Микола Стороженко [32, с. 144]. А. Стороженко був активним членом Історичного товариства Нестора Літописця, Київської археографічної комісії, а також Чернігівської та Вітебської архівних комісій [19, с. 21]. Життя і діяльність А. Стороженка були тісно пов'язані зі Старою Громадою, разом з представниками якої брати Стороженки ще 1886 р. взяли участь в опрацюванні яготинського фамільного архіву Репніних [19, с. 21]. Однак з початком ХХ ст. А. Стороженко різко відходить від українського руху і вступає до створеного в 1908 р. Київського клубу руських націоналістів, в якому також провадить досить активну роботу [19, с. 22]. Членом цієї ж організації були і Ю. Кулаковський, і Т. Флоринський. Відповідно не сприйняв Стороженко і Українську національну революцію та проголошення УНР, як не сприйняв і більшовицький перево-

рот у Петрограді, опинившись, таким чином, на еміграції, де, на відміну від молодшого брата, і далі залишився непримиренним щодо українського політичного руху.

Подібно до брата, неоднозначним, а часто й суперечливим був життєвий шлях Миколи Стороженка (1862–1942) [31; 33]. В юнацькі роки він також був активним учасником українського руху, підтримував активні стосунки з В. Антоновичем, П. Кулішем, К. Михальчуком та іншими провідними діячами українського національного руху. З переходом на державну службу, особливо на посаду директора 1-ї Київської гімназії він різко розірвав з українським рухом і разом з братом — Андрієм вступив до Київського клубу роуських націоналістів. Так само негативно поставився Стороженко до українських визвольних змагань, не визнав уряд УНР і лише правління П. Скоропадського сприйняв лояльно. Однак на відміну від брата, на еміграції Стороженко різко повернув до українства, встановивши листовні контакти з діячами української політичної еміграції, насамперед з Д. Дорошенком та В. Липинським [33, с. 5–6]. Про таку еволюцію політичних поглядів Стороженка Д. Дорошенко писав у листі від 2 лютого 1925 р. до В. Липинського: «Він колись був членом Старої Громади, потім вийшов із неї, «поправив» і мав у нашої публіки реноме «чорносотенця». Був це дуже багатий пан Переяславського повіту, він і директор Першої гімназії у Києві. Отже, я його випадково розшукав тепер у Югославії, написав до його і дістав відповідь: пише українською мовою і страшенно радий, що я одізвався до його. Видко з листа, що тепер він є гарячим українським націоналістом і великим цінителем традиції... Якби нам удалось залучити його до гурту, то це буде придбання куди цінніше... А він мусить бути наш, по всьому видко» [цит. за: 33, с. 5].

Однак не вдаючись до пояснень такої еволюції політичних поглядів братів Стороженків, суто науковий доробок обох вчених, серед якого одне з почесніших місць займає видання родового архіву, є вагомим внеском в українську історіографію [пор.: 19, с. 23], що назавжди визначає і місце обох вчених в українській історіографії.

Як джерело з української історії «Фамільный архив» Стороженків високо оцінювали сучасники [див., напр.: 4], однак і на сьогодні це видання не втратило свого значення [пор.: 19, с. 22]. Окрім архіву власне самих Стороженків, до «Фамільного архива» увійшли документи також інших, споріднених українських старшинських родів, як, наприклад, Дараганів, Свічок, Каманіних та інших. У складі архіву перебував і оригінал «Реєстра Війська Запорозького» 1649 р. Архів роду Стороженків зберігався в родовому маєтку в селі Велика Круча на Полтавщині. На сьогодні частина архіву втрачена, з тих документів, що збереглися, частина зберігається в Історичному архіві України (Київ), а ча-

стина в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Левову частку «Фамільного архива» Стороженків, за винятком 7-го та неопублікованого 5-го тому, складає епістолярна спадщина. Власне й саме видання починається з листа старшого полковника Війська запорозьського Андрія Стороженка до канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапегі від 30 травня 1610 р. [24, с. 1–2]. Відтак лист М. Стороженка до Ю. Кулаковського не лише повідомляє інформацію про епізод зі збирання Стороженками матеріалів з історії роду та черговий раз засвідчує особисті контакти двох вчених, а й поповнює, власне, сам «фамільний архив» у його епістолярній частині¹.

Попри те, що з Ю. Кулаковським приятелював і підтримував листування брат Андрій Стороженко [21, с. 291], яких окрім науки поєднувало і навчання в московському ліцеї цесаревича Миколи, хоча й з різницею в декілька років [19, с. 20], М. Стороженко особисто зазнайомився з ним, очевидно, лише в університеті святого Володимира. Вчений згадував, що «маючи добру класичну підготовку, я охоче слухав лекції Аландського, Міщенка та Кулаковського» [32, с. 144]. Прикметно, що М. Стороженко разом з О. Горовим, О. Гуляєвим та І. Пугунцовим не підтримали студентський бунт проти Кулаковського, бо «я добре знав, що ніяким «агентом Каткова та жандармів» він (Кулаковським. — Д. Г.) ніколи не був... Він мав великий хист до вченої діяльності, повсегда він щиро працював — не так, як, було, інші професори, що складуть двоє дисертацій та на тім і заговіють» [32, с. 145]. Очевидно, й по закінченні університету М. Стороженко підтримував відносини з Кулаковським. Вони обоє були членами Історичного товариства Нестора Літописця, а брат М. Стороженка Андрій у січні 1907 р. був обраний товаришем голови — саме професора Кулаковського. Ймовірно сема в рамках цього Товариства і відбулось звернення М. Стороженка до колеги за допомогою в пошуку ніжинських матеріалів. Кому конкретно Кулаковський переадресував листа в Ніжин, однозначно відповісти на разі складно. З ніжинських колег, учений підтримував відносини з І. Турцевичем та М. Бережковим. Враховуючи наявність значного масиву листування Кулаковського з Турцевичем [21, с. 291], можна було б припустити, що останньому і був переадресований лист. Проте, виконав прохання Стороженка-Кулаковсь-

¹ Фактично на основі епістолярних джерел періоду еміграції створена В. Ульяновським вступна стаття до публікації мемуарів М. Стороженка [33]. Видавець спогадів В. Ульяновський у тому самому виданні опублікував і низку епістолярної спадщини Стороженка (листи до Стороженка Івана Бугая, Федора Титова Олександра Шаповала, а також листи самого М. Стороженка до Пантелеймона Куліша [32, с. 337–407, 410–424]). Також значна частина епістолярію Кулаковського на сьогодні введена в науковий обіг [17, с. 457–473; 21, с. 293–304 та ін.]

кого Бережков, саме його рукою внизу тексту листа було: «В Синодике мужского Благовещенского монастыря записан род Стороженков. Об этом я писал г. Стороженку» [13, арк. 3зв.]. Знайомство Кулаковського з М. Бережковим зафіксовано у листуванні останнього з Т. Флоринським [11, арк. 2зв.; 12; 14, арк. 2зв.]. Відтак, видається ймовірнішим, що саме М. Бережкову як голові Ніжинського історико-філологічного товариства Ю. Кулаковський і переадресував листа. На жаль, як не вдалося віднайти «Синодик» Ніжинського Благовіщенського монастиря, так не вдалося віднайти і надану Бережковим інформацію у виданих томах «Фамільного архива». Можливо, що ці дані мали бути опубліковані у 5 томі, який, проте, так і не був виданий.

Щодо осіб, згаданих у листі, то в «Фамільном архиве» чітко ідентифікується Юстина: «Иустина Стефановна, монахиня и казначея Нежинского Введенского женского монастыря (1796–1804)» [22, с. 507; див. також: 23, с. 9]. Що ж стосується Варвари, то, ані в опублікованих томах «Архива», ані в «Родословнику» В. Модзалевського не значиться ігуменя Варвара. Загалом ім'я Варвара було досить поширене в роді Стороженків. Таким іменем були названі дружина Кирила Олександровича (нар. бл. 1761 р.) — Варвара Михайлівна, старшинська дочка [23, с. 11]; дружина Олександра Яковича (нар. 1799 р.) — Варвара Петрівна Милорадович, дочка колезького асесора [23, с. 18]; дружина Миколи Володимировича (нар. 1862) — Варвара Давидівна Жевахова [23, с. 25]; дружина Булгакова Варвара Павлівна, нар. 1818 р. [22, с. 510; 23, с. 18]; Варвара Миколаївна, нар. 22 вересня 1837 р. [22, с. 510; 23, с. 20]; Варвара Іллівна, за першим чоловіком Пашенкова, за другим — Левицька [22, с. 511; 23, с. 21]; дружина Миколи Варфоломійовича — Варвара Михайлівна Базилевич-Верховська, дочка колезького реєстратора [3, с. 733]; дружина Пармена Івановича Стаховича — Варвара Порфіріївна [3, с. 734]; дружина Володимира Андрійовича Стороженка — Варвара Ананіївна Александрович (нар. 10 жовтня 1829 р. [3, с. 735; 23, с. 20; 30, с. 43–55, 217–218, 219–220]; дружина Петра Корнілійовича (нар. 1791–1793) — Варвара Іванівна [18, с. 747]; дружина Івана Миколайовича — Варвара Михайлівна (згадується 1840 р.) [18, с. 754] та Варвара Миколаївна Стороженко (нар. 1836 р.) [27, с. 86]. Однак, хто саме з них був ігуменею Ніжинського Введенського монастиря, визначити неможливо, радше можна сказати, хто точно не міг бути. На жаль, не вдалося знайти згадану М. Стороженком брошуру про монастир. У сучасному популярному виданні є лише загальна згадка про названих осіб: «При игуменье Варваре Стороженковой, которая была настоятельницей 17 лет, построена каменная колокольня с храмом» [8, с. 16]. Таким чином, питання залишається відкритим.

Лист зберігається у фонді Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька Відділу збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин. Текст подається мовою оригіналу, за сучасним російським правописом. Дати проставлені за старим стилем.

М. Стороженко — Ю. Кулаковському

Київ — Ніжин, 13 березня 1902 р.

Київ, 13.III.[1]902 г.

Многоуважаемый Юлиан Андреевич,

Нельзя ли Вас просить помочь мне при посредстве Ваших нежинских приятелей в следующем деле:

Мы с братом¹ предприняли издание наших фамильных бумаг. Собирая сведения о разных представителях нашего рода, я натолкнулся в брошюре «Нежинский Введенский женский монастырь» (Чернигов. Тип[ография] Ильинского м-ря, 1863 г.) не два женских имени — казначеи Иустины (1804 г.) и игуменьи Варвары (1812–1829 гг.) с нашей фамилией, при чем о последней сказано, что она поступила в обитель вдовой. Нельзя ли получить более точные и подробные сведения о личностях и деятельности этих благочестивых жен, чем крайне меня обязали бы.

Искренне Вас уважающий *Н. Стороженко*².

ВДАЧОН, ф. 1334, оп. 1, спр. 33, арк. 3–3зв., автограф

1. А. А. [Лазаревский А.] Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 — май 1727) // Киевская старина. — 1895. — Т. L. — № 7/8. — С. 100–155.

2. А. А. [Лазаревский А.] Полковничьи чиншевики // Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — № 4. — С. 161–163.

3. Александровичи: Родословник составлен В. А. Модзалевским // Стороженки: Семейный архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1908. — Т. 6. — С. 730–736.

4. Грушевський О. З початків нової української історіографії // Україна. — 1914. — Кн. 2. — С. 57–63.

5. Дорошенко П. Я. Семейные архивы Глуховского уезда Черниговской губернии // Древности. Труды археографической комиссии Московского археологического общества / Под. ред. М. В. Довнар-Запольского. — М., 1898. — Т. I. — Вып. 1. — Ст. 111–114.

6. Котилів С. А. А. В. Стороженко — вчений-історик і громадський діяч // Наукові праці Кам'я-

¹ Андрієм Володимировичем Стороженком.

² Микола Володимирович Стороженко (1862–1942).

нець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки: Фаховий збірник наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2009. — Т. 19. — С. 140–152.

7. *Косачевская Е. М.* Н. А. Маркевич: 1804–1860. — Л., 1987.

8. *Кулик В.* Страницы истории Нежинского Свято-Введенского женского монастыря // Нежинский Свято-Введенский монастырь. — Нежин, 2002. — С. 14–18.

9. *Лазаревский А.* Галагановский фамильный архив // Киевская старина. — 1883. — Т. VII. — № 11. — С. 452–471.

10. *Лазаревский А.* Материалы для биографии Г. П. Галагана // Киевская старина. — 1898. — Т. LXII. — № 9. — С. 189–224.

11. Лист М. Бережкова до Т. Флоринського, 11 березня 1894 р. — Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. III, од. зб. 19528, арк. 1–2зв.

12. Лист М. Бережкова до Т. Флоринського, 4 лютого 1884 р. — ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 19523, 1 арк.

13. Лист М. Стороженка до Ю. Кулаковського — Відділ збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин, ф. 1334, оп. 1, спр. 33, арк. 1–3зв.

14. Лист Т. Флоринського до М. Бережкова, 21 жовтня 1890 р. — ІР НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 1089, арк. 1–2зв.

15. *Маркевич Н.* Маркевичевский архив // Современник. — 1859. — № 4. — С. 352–359.

16. *Масненко В.* Самоідентифікація істориків у контексті становлення національної історичної думки (брати А. В. та М. В. Стороженки, І. А. Линниченко, Д. І. Багалій) // Київська старовина. — 2002. — № 6. — С. 92–106.

17. *Матвеева А.* Юлиан Кулаковский. — К., 2002.

18. Огроновичи (Корнеевичи): Родословник составлен В. Л. Модзалевским // Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1908. — Т. 6. — С. 741–754.

19. *Пазюра Н.* Андрій Володимирович Стороженко: до 150 річчя від дня народження // Борис-тен. — 2008. — № 1. — С. 20–23.

20. *Панакин Г.* Фамільні архіви української лівобережної старшини другої половини XVII — початку XX ст. Проект реконструкції. — http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php

21. *Пучков А. А.* Юлиан Кулаковский и его время: Из истории антиковедения и византистики в России. — 2 е изд., перераб., исправ. и доп. — СПб., 2004.

22. Родословник Стороженков // Стороженки: Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1902. — Т. 1. — С. 501–512.

23. Стороженки: Родословная роспись. Отдельный оттиск из IV тома «Малороссийского Родословника» В. А. Модзалевского. — К., 1914.

24. Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1902. — Т. 1.

25. Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1906. — Т. 2.

26. Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1907. — Т. 3.

27. Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1910. — Т. 4.

28. Стороженки. Фамільний архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1908. — Т. 6.

29. Стороженки. Фамильный архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1908. — Т. 7.
30. Стороженки. Фамильный архив / [А. Стороженко, Н. Стороженко]. — К., 1910. — Т. 8.
31. Стороженко Микола // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович; Перевидання в Україні. — Львів, 2000. — Т. 8. — С. 3066.
32. *Стороженко М.* З мого життя / Упор. і вст. ст. В. Ульяновського. — К., 2005.
33. *Ульяновський В.* Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» — «російство» — «українство» // *Стороженко М.* З мого життя / Упор. і вст. ст. В. Ульяновського. — К., 2005. — С. 5–93.
34. *Шугуров Н.* Неосуществившееся издание малороссийского альбома // Киевская старина. — 1893. — Т. XL. — № 2. — С. 367–375.
35. *Щапов Я. Н.* Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича: Описание. — М., 1959.

Анотація. Стаття присвячена історії створення визначної пам'ятки української едукативної археографії початку ХХ ст. — «Фамильного архива» Стороженків. В контексті цього прослідковуються зв'язки братів Андрія та Миколи Стороженків з професором Київського університету Юліаном Кулаковським. До статті додається археографічна публікація листа М. Стороженка до Ю. Кулаковського. Таким чином, ця публікація доповнює і сам «Фамильний архив» Стороженків.

Ключові слова: Стороженки, Юліан Кулаковський, археографія, «Фамильний архив»

Аннотация. Статья посвящена истории создания выдающегося памятника украинской эдукативной археографии начала ХХ в. — «Фамильного архива» Стороженко. В контексте этого прослеживаются связи братьев Андрея и Николая Стороженко с профессором Киевского университета Юлианом Кулаковским. К статье прилагается археографическая публикация письма Н. Стороженко Ю. Кулаковскому. Таким образом, публикация дополняет и сам «Фамильный архив» Стороженко.

Ключевые слова: Стороженко, Юлиан Кулаковский, археография, «Фамильный архив».

Summary. The article is devoted to the history of creation of the Ukrainian publishing Archeography monument of the beginning of the 20th century Storozhenkos «Famillyny Archiv» («Family archive»). In this context there are traceable relationships brothers Andrew and Mykola Storozhenkos with professor of Kyiv University Yulian Kulakovsky. An Archeographic publication of the letter by M. Storozhenko to Yu. Kulakovsky is added to the article. Thus, this publication complements the Storozhenkos «Famillyny Archiv».

Keywords: Storozhenkos, Yulian Kulakovsky, the archeography, the «Famillyny Archiv» («Family archive»).